

ЕТНОКОНФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА И БЕЗБЕДНОСТ БАЛКАНА – ПЕРСПЕКТИВЕ И НОВИ ИЗАЗОВИ

Тодор Мирковић

Универзитет за мир Уједињених нација
Европски центар за мир и развој

Балкан карактерише његова мултиетичност, мултиконфесионалност и мултикултуралност. Оне нису увек коришћене као предности, већ често и као узроци спорења, чак и међусобног сукобљавања. Због свог изузетно значајног геостратегијског положаја – Балкан је вековима био мета великих сила и одређиште ратних похода, који су доносили велике промене и нове изазове.

Током последња два миленијума на Балкану су доживеле свој крај најмање три империје: Римска империја, Отоманска империја и Аустроугарска империја. Поред многобројних освајачких и ослободилачких ратова, на Балкану је започет Први светски рат који је донео крупне и далекосежне геополитичке и друге промене у овом делу света. Сем распада Аустроугарске монархије, суштину тих промена представљао је настанак једне нове државе Јужних Словена – Југославије, чије трајање није било дугог века (седамдесет година постојања). Распад Југославије праћен је оружаним сукобима, огромним људским страдањима и материјалним губицима. Такође, на основу њеног распада дошло је до крупних геополитичких, демографских и других промена. Уместо једне земље, релативно стабилне и просперитетне, на истом простору створено је шест слабих држава и шест малих економија, са могућношћу да се „балканизација“ (или „дебалканизација“) настави. Продубљена међунационална и међуверска нетрпељивост, економска заосталост и глобалне финансијске кризе прете новим изазовима – у противном, започето нестајање неких балканских народа може да се настави и убрза.

Кључне речи: *Балкан, дезинтеграција, последице рата, перспективе, изазови.*

Увод

Вероватно да се савремени свет никада није суочавао са толико изазова и претњи његовом даљем одрживом развоју, па чак и опстанку, како у глобалним размерама тако и у регионалним и локалним. У питању су брзе климатске промене и све већи поремећаји у природи; динамичан и неуравнотежен демографски развој (експанзија једне и опадање друге расе или групе народа и, у вези с тим, снажан притисак с југа и истока према северу и западу); крупне економске промене и нагли поремећаји на међународном тржишту роба и услуга које је праћено глобалном економском кризом или кризама; обнављање трке у наоружавању, освајање нових војних технологија, пролиферација средстава за масовно убијање и разарања и претња новим оружаним сукобима мањих или већих размера.

Многе од наведених појава прете Балкану и његовим народима, који имају и додатне специфичности и изазове. Смештен између три континента, Балкан је раскрсница на којој се сусрећу и сукобљавају велике политике и цивилизације. Вековима је био бојиште на којем су се водиле велике битке и губиле, настајале велике цивилизације и империје и нестајале, спроводиле велике миграције и демографске промене. Резултат тих промена је његова мултиетичност, мултиконфесионалност и мултикултуралност – вредности које кроз историју (а ни сада), нису коришћене као предности, већ као узрочници нетолерантности, па чак и сукоба.

Савремени Балкан се налази у процесу друштвене трансформације и економске транзиције – послератног опоравка и грађења нових унутрашњих, међудржавних и међународних односа. Оружани сукоби вођени на подручју тзв. западног Балкана током деведесетих година прошлог века имали су веома крупне социјалне, економске, геополитичке и друге последице, чије уклањање захтева веома много људских и материјалних напора. Савладавање оружаним сукобима значајно продубљеног јаза међунационалне, међуетничке и међуверске нетрпељивости неће бити ни мало лак посао, а он мора да се спроведе средствима и методима који не захтевају нове жртве и нова страдања, јер је већина нација на Балкану крочила на пут нестајања са ових простора.

Географско одређење Балкана и његове карактеристике

У литератури (лексикографским и енциклопедијским издањима) различито се дефинише појам *Балкан*. Географски, најчешће се изједначава са *Балканским полуострвом*¹ чија се северна граница одређује повлачењем линије

¹ 'Балкан назван и Балканско полуострво најисточније је полуострво од три велика полуострва на југу Европе' (Encyclopedia Britannica, 2005 Edition).

Одеса – Трст, а јужна грчким острвима. Балканско полуострво одређује Црно море на истоку, Јадранско море на западу и Средоземно море на југу. На том простору (око 750.000 km²) до деведесетих година прошлог века налазило се шест земаља: Албанија, Бугарска, Грчка, Југославија, Румунија и Турска.² После насталих промена, крајем 20. века и на почетку 21. века, на Балкану се налази десет држава (Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора, Грчка, Хрватска, БЈР Македонија, Румунија, Словенија и Србија),³ од којих је највећа Румунија са територијом од 238.391 km² и двадесет два и по милиона становника, а најмања Црна Гора (13.812 km² и око 600.000 становника).

Балкански простор насељавају претежно словенски народи, затим Румуни, Грци и Албанци, као и велики број других (мањинских) народа. На Балкану су и три највеће и најзначајније вере овога дела света: *православље*, *католицизам* и *ислам*. Јудаизам и протестантизам на Балкану нису значајније заступљени. Балкан је, према томе, *мултинационалан*, *мултиконфесионалан* и *мултикултуралан* – карактеристике које кроз историју нису допринеле цивилизацијском просвећењу и друштвеном напретку, већ затегнутости у односима, па и сукобима између етничких и верских група.

Народи (седам од десет наведених држава) имају, у основи, словенско порекло: Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора, Хрватска, Македонија, Словенија и Србија; народи четири државе (Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска и Србија) говоре, у основи, истим језиком (донедавно означаваним као српско-хрватски језик или хрватско-српски језик), док народи Бугарске, Македоније и Словеније имају своје језике изворно такође словенског порекла. Народи Албаније, Грчке и Румуније користе своје специфичне, углавном несловенске језике.

Због велике националне и верске измешаности и неуспеха да се формирају државе по принципу 'нација-држава', као и због недостатка развијене демократије, изграђене културе и толеранције, на просторима Балкана долазило је до честих сукоба између држава и народа (сукоби у средњем веку, два балканска рата на почетку 20. века и друго). Најновије промене остварене на геополитичкој карти Балкана нису отклониле опасност од нових међуетничких, међунационалних (међудржавних) и међуверских сукоба. Недавни оружани сукоби вођени на просторима бивше Југославије ради стварања националних држава повећали су међуетничку и међуверску нетрпељивост и прикривену опасност од нових сукоба у *евентуално измењеним међународним условима*. Због тога постојећа ситуација захтева продубљену анализу узрока и последица етничких и конфесионалних сукоба, потенцијалне опасности које из тога произлазе и тражење путева који воде ка стабилном миру и развоју Балкана.

² У претходно наведеном извору Турска се не наводи као балканска земља. Међутим, један део њене територије је на Балкану, сем тога њу историја везује за Балкан. Она сама себе сматра балканском земљом – у тексту она неће бити разматрана у том контексту.

³ У неким изворима као балканске земље наводе се још Мађарска и Молдавија, чије територије делом припадају Балканском полуострву, али оне никада нису сматране балканским државама, изузев Молдавије, као дела Румуније.

Процеси настајања нових нација и држава на Балкану

Историја већине постојећих народа и држава на Балкану је новијег датума – нешто више од једног миленијума, а неке нације (на пример, Бошњаци) – недавно су признати као нација. Једино Грци имају античко порекло, док су остали народи свој национални идентитет и државност стварали у борби за територију и хлеб, а затим за слободу и независност од страних окупатора и за своју афирмацију и престиж у региону.⁴ Тај процес може да се посматра кроз неколико карактеристичних временских периода и/или историјских догађања:

- досељавање Словена и других народа на Балкан у другој половини првог миленијума;
- северозападни Словени у оквиру Аустријске/Аустроугарске доминације;
- период Отоманске окупације централног и јужног Балкана;
- ослобађање од Отоманске окупације и први талас 'балканизације';
- исход Првог светског рата и његове импликације на балканске народе и државе;
- утицај Другог светског рата и Хладног рата на националну свест балканских народа и
- распад Југославије, праћен оружаним сукобима и стварање нових држава и нација.

Најважнији су они догађаји који су се догађали после Хладног рата, али праву 'слику' тих догађања и могућих даљих кретања тешко је одсликати без осврта на прошлост – на процесе настајања нација и држава на Балкану.

Досељавање Словена и других народа на Балкан: национално идентификовање и државно оформљење

Кретање евроазијских народа са североистока ка југозападу крајем прве и почетком друге половине првог миленијума није било посебно организовано и усмерено, нити је праћено писаним документима (на папиру или некој другој подлози). Била су то кретања претежно номадских народа у потрази за новим територијама и бољим условима живота. Због тога се историчари, антрополози и други споре и надмећу у (изналажењу доказа другачијих, од већ усвојених

⁴ Албанци и Албанија су посебна специфичност. Њихово порекло, вероватно, датира од Римске империје, пре свега Илира. После деобе Римског царства, територије данашње Албаније улазе у састав Византије, као део Источне Илирије и остају у њеном саставу у поседу српских владара, краља Милутина и цара Душана. Своју државну независност Албанци су остварили тек после Првог светског рата.

'чињеница)' доказивању предности једних у односу на друге народе.⁵ Досељеници на Балкан градили су свој државотворни и национални⁶ идентитет у тешкој и дугогодишњој борби са староседеоцима, касније у међусобној борби и борби против страних освајача.⁷ У првих неколико векова (до краја 12. века) своје национално обележје и своју државност обликовали су Бугарска, Хрватска, Македонија (словенска), Словенија и Србија. У вези с тим, Албанци, Црногорци и Румуни свој национални идентитет остварили су у периоду Отоманске окупације,⁸ док је бошњачка националност новијег датума – она је произашла на основу изједначавања босанских муслимана са другим народима СФРЈ. Грци су још у античко доба имали свој национални идентитет, али не и израђену државност. Прерастање концепта 'град-држава' у концепт 'нација-држава' прекинут је догађајима на почетку првог миленијума – подела Римског царства и стварање Византије, у којој су Грци (неко време) имали водећу улогу.

Успон словенских држава и империја и њихов пад

Процес формирања државности и остваривања националног идентитета спроведен је постепеним удруживањем сродних племена – у племенске савезе, жупаније/бановине, кнежевине, краљевине, па чак и царевине. Неки словенски народи остваривали су веће успехе у освајању територија и њиховом контролом, него у погледу успостављања националног и/или државног јединства. Тако су неке краљевине и царевине са својим империјалним амбицијама брзо настајале и нестајале.⁹ Карактеристичан пример у том погледу је Бугарска, коју ће (готово по истом рецепту) следити словенска Македонија и Србија.

⁵ Новије теорије, на пример, о Србима као најстаријем народу Европе, Хрватима персијског или аријевског порекла, словенским Македонцима као потомцима Александра Великог и тако даље.

⁶ Појам *нација* дефинише се на различите начине. Према Просветином лексикону, нација је „народ, друштвена заједница људи који говоре истим језиком, који су заједнички преживели политички и културни развој и који су прожети свешћу о узајамној припадности у односу према другим нацијама“. (Вујаклија, М.: ЛЕКСИКОН, Београд, 1980, стр. 599). Иста или слична дефиниција нације постоји и у другим лексикографским издањима. На пример, *La Rouss*: „Нација је велика људска заједница, најчешће настањена на истој територији и поседује историјско, језичко, културно и економско јединство, мање или више јако“. Амерички извори, међутим, појам нације дефинишу и као „Паса, народ једне земље под једном владом“ (Webster's Unified Dictionary And Encyclopedia, H.S. Stuttman Co, Inc, 1959, p. 2918).

⁷ „Велики део балканских народа формирао је свој национални идентитет кроз борбу против репресалија које су им наметали окупатори“. (Vogojević, Radojko: Proceedings of the Third ECPD International Conference)

⁸ Црногорци су, према новијим тумачењима, имали своје друштвене заједнице у 9. веку и 10. веку (Дукља, односно Зета), пре обједињавања Рашке и Зете у једну српску државу.

⁹ „Од тада (10. век) па надаље, балканске државе једна за другом градиле су своје империје, али кратког даха“, (Horvat, Branko: *Ka Balkanskom savezu*, Rad, Zagreb, 1985, str. 87).

Бугари, народ хунско-оногурског порекла, односно туркменског порекла, војно добро организован, крајем 6. века и почетком 7. века снажно је продро на Балкан. Створили су своју државу и систематски ширили њене територије. Поред сукоба са Византијом они су се сукобили са Србима и Хрватима. Под вођством кнеза Бориса (852–889) примају хришћанство и завршавају процес спајања бугарског и словенског елемента – примају словенски језик, али задржавају своје име. Врхунац своје моћи постижу у време цара *Симеона* (893–927), после чије смрти опада превласт Бугара на Балкану и бугарске земље највећим делом улазе у састав словенске Македоније.

Словени, који су населили јужни део Балкана преузимају грчко име – Македонци и у борби са домородачким становништвом, Византинцима и Бугарима свој највећи успех постижу у време цара *Самуила* (976–1014), који је с јаком војском освојио већи део јужног Балкана, Захумље, Рашку, Далмацију са Задром, Срем и подунавску Бугарску. После његове смрти (1018), Македонија, као посебна државна творевина тог времена, практично је престала да постоји.

Сличну шему развоја следила је и средњовековна Србија. После слома Самуилове Македоније водећу улогу на Балкану преузима Византија, а од словенских држава и народа – средњовековна Србија. Велики жупан Рашке, *Стефан Немања* (1112–1200), ујединио је две завађене српске 'државе': Рашку и Зету и ослонцем на цркву¹⁰ и вештим дипломатским маневрима¹¹, прешао је на освајање нових територија. Његови потомци су следили његову политику, ширили територију Србије и градили нове цркве и манастире.¹² Врхунац своје моћи Србија је достигла у време цара *Душана* (1308–1355), који је освојио велики део територије Византије¹³ и прогласио се царем Срба и Грка. После његове смрти Србија је распарчана на већи број државица са владарима¹⁴, који нису били способни да се организовано супротставе надирању Турака. Први пораз српска војска је доживела на реци Марици 1371, а други на Косову пољу 1389. године.

Словени лево од Саве и Дунава (Хрвати и Словенци), мада у изузетно тешким условима, релативно брзо су остварили своју државност и национални идентитет. Успон хрватских кнежевина до пуне независности, на пример, одвијао се око два века, да би на почетку 10. века била успостављена прва хрватска краљевина под вођством краља *Томислава* (910–923). У свом успону, међутим, она долази у сукоб са Мађарима и 1097. године, на Гвозду (Петрова гора) доживљава пораз, даље функционише под влашћу Мађара и с временом губи пуну независност.

¹⁰ Промовисао је Српску православну цркву, али је био велики противник богумилства, против чијих следбеника је предузимао веома оштре, готово драконске мере.

¹¹ Склапање савезништва са Мађарском и са Византијом.

¹² Краљ Милутин, на пример, саградио је четрдесетак цркава и манастира широм Балкана.

¹³ Његова територија захватала је простор око 200.000 квадратних километара.

¹⁴ То се нарочито односи на његовог сина Уроша, који је окарактерисан као *Урош Нејаки*.

Словени, познати као алпски Словени, приликом кретања из средњег Подунавља на запад, у 6. веку и 7. веку, задржали су се на северу Балкана и у источним Алпима. Упркос снажном отпору домородачког становништва, успели су да релативно брзо успоставе своју државност – Самову кнежевину, познату као *Карантанија*, која је после Самове смрти (658) изгубила пуну независност и постала зависна према Аварима и Ломбардима, а касније према Немцима, односно Аустријанцима. Без обзира на то што нису имали пуну независност (уз константну борбу и издржљивост), „алпски Словени“ изградили су своју националност – идентификовану као Словенци.

У настојањима да формирају своје друштвено-политичке и економске заједнице, Словени су се неизбежно сукобили са староседеоцима, а затим и једни против других. У том процесу нису формиране нове словенске државе и њихови национални идентитети, него су истовремено развијани нетрпељивост, надметање и сукобљавање, који су повремено подстицани, да би поновно били обнављани и продубљивани.

У градњи односа између балканских народа и држава, значајну улогу је имала подела хришћанства на Источно и Западно хришћанство. Они Словени који су дошли у контакт са хеленском културом и византијском цивилизацијом већином су примили источну (православну) веру, а они који су дошли у контакт са западном цивилизацијом – католичку. Словени северозападно од Саве и Дунава (Хрвати и Словенци – западни утицај) после велике шизме (раскола), 1054. године, постали су католици, док су Срби, Македонци и Бугари (византијски утицај) прихватили православље. „Тај судбоносни чин спречио је Хрвате и Србе да изграде заједничку државу и заједничку националну свест“, наглашава Бранко Хорват (1985).

Балкан и окупација великих сила: очување и јачање националног идентитета

У другом миленијуму новог века, балкански народу су претежно били државно и етнички обесправљени и жртве напада страних сила. Аустријско-мађарска доминација над словенским народима (Словенцима и Хрватима) северозападно од Саве и Дунава, Отоманска окупација централног и јужног Балкана, Први светски рат и Други светски рат, блоковска подела Европе и Балкана и доминација суперсила у време Хладног рата – битно су утицали на цивилизацијски развој балканских народа. Упркос тим и таквим догађајима већ оформљена национална свест балканских народа није гашена; она је даље изграђивана и у неким случајевима пуштала клице национализма, ривалства и сукоба.

Словенци и Хрвати под страном доминацијом

У другој половини првог миленијума Словени који су населили пределе сверозападног Балкана (Словенци и Хрвати) успели су да успоставе своју државну архитектуру и да се етнички идентификују. Међутим, они су релативно брзо изгубили независност и постали су објекат страних сила, пре свега моћнијих суседних држава.

Словенци нису могли дуже време да одрже своју независност јер су били притиснути Францима са запада и Германима са севера; изгубили су је релативно брзо, мада је тешко утврдити време када се то десило. Вероватно је то било почетком 11. века, после дефинитивног распада прве словеначке државне формације – Карантаније. Међутим, иако рашчлањени са честим промена субјеката владања, Словенци настањени на територији садашње Словеније и деловима Аустрије и Италије успели су да очувају свој језик и своје национално обележје.

Хрвати су у оквирима велике Мађарске (касније Аустроугарске) имали прилично висок степен аутономије (некад већу, а некад мању). Задржали су назив 'краљевина' (Краљевина Хрватске и Далмације, од 1558. године – Краљевина Хрватске, Далмације и Славоније), ограничену законодавну (сенат) и извршну власт (бан). У борби за бољи живот и независност систематски је јачала национална свест Хрвата и тежња за пуну националну независност, коју ће – према схватањима данашње Хрватске, остварити тек крајем 20. века.

Ослобађање од Отоманске окупације и обнављање државности балканских земаља

Долазак Турака на Балкан (друга половина 14. века) унео је крупне промене у стање и односе балканских народа и држава. Турци су донели са собом ислам и увели нове норме понашања. Укинули су затечене државе и оформљене нације. Признали су само веру – муслиманску 'као праву', а остале народе који јој не припадају као невернике. Ипак, поштовали су хришћанство и нису скрнављивали хришћанске светиње.¹⁵ Муслимани су, међутим, имали одређене повластице (ослобађање од пореза, пријем и напредовање у служби и друго), што је било привлачно за значајан број Словена и других народа на Балкану да приме муслиманство.

¹⁵ Свето писмо ислама, Куран, тражи да његови верници поштују друге вере и њихова знамења, што су Турци, као окупатори Балкана поштовали. За време њихове окупације, не само да нису рушени постојећи, него су грађени и нови верски споменици.

Успостављањем окупационе власти и нових норми понашања, борбе између претходно оформљених држава и народа – у основи су обустављене. Међутим, поробљеним народима није одговарао наметнути режим, нити материјалне и друге обавезе према новој држави. У вези с тим, због већ изграђене националне свести и ширења појава „преласка“ хришћана у ислам, јавили су се разноврсни видови отпора и борбе против окупационе власти и исламизације. Посебно значајну улогу имала је црква. Она је окупљала народ, будила му свест и градила веру у будућност. У том смислу карактеристичан је пример племенске Црне Горе. После битке на Косову, неке племенске вође су од првих дана организовале отпор окупатору, док су се други приклонили Турцима (и прешли су или су покушали да пређу у ислам). У таквим условима отпор окупатору и исламизацији је ојачан тако да нека племена и њихове територије у окупираном Балкану никада нису били покорени. У тој борби оформљена је и прва црногорска држава на челу са Петром Петровићем Његошем (1795).¹⁶

Отпор окупатору Срби су пружали на разне начине, најчешће – герилским (хајдучким) типом ратовања. Та врста отпора прерасла је у општи отпор – Први српски устанак (1804), у основи неуспео и Други српски устанак (1815). После Другог српског устанка, Србија је добијала и повећавала извесне облике независности, да би пуну независност стекла тек после српско-турског рата 1876. године. У борби за опстанак, слободу и независност код Срба јачао је национални набој и понос припадању својој нацији и вери.

После битке на Косову, Албанци заједно са Србима (дуго времена) одолевали су Турцима. Народни херој албанског народа, Ђурађ Скендербег, четрдесетих година петнаестог века организовао је и водио успешну борбу против турских освајача, али је ипак поражен 1478. године. Скадар и читава територија садашње Албаније укључена је у Отоманску империју, а Албанци масовно прихватају ислам „и постају његови главни поборници. Добијају повлашћен положај у односу на хришћане, нарочито православне Србе“.¹⁷ Тако је хроничан сукоб између Срба и Албанаца још више увећан.

Ослобађање и стварање државности и националног идентитета Румуније значајно се разликује од настајања и развоја јужнословенских земаља. Пре Отоманске окупације Балкана на територији садашње Румуније и Молдавије формиране су две сродне народности – Влашка и Молдавска, које у 13. веку образују две независне државе – Влашку и Молдавију. После најезде Турака, Влашка постаје њен вазал до 1856. године, када су, одредбама Париског уговора, Влашка и Молдавија потпале под покровитељство европских великих сила, да би две године касније исте те силе обема државама признале независност и створиле услове за њихово уједињење.

¹⁶ На територији садашње Црне Горе прва словенска (српска) држава – Зета основана је за време кнеза Војислава (1036–1050), коју је 1183. године Стеван Немања припојио Рашкој.

¹⁷ Јефтић, М.: *Исламизација као фактор албанизације*, САНУ, Београд, 1998.

Нове импликације и поделе

Процес ослобађања балканских народа од турске окупације био је постепен и трајао је више од сто година – од стварања прве црногорске државе 1795. године до балканских ратова почетком 20. века. Упоредо с тим догађајима код првих ослобођених и независних држава јављале су се амбиције о њиховом унутрашњем јачању и територијалном ширењу. Када су, на пример, Србија и Грчка оствариле извесну независност, одмах су почеле да сањају о новим великим краљевинама. 'Начертаније' Милутина Гарашанина и грчка 'Велика идеја' (*Megale Idea*) постали су водичи ка освајању нових територија, док је Бугарска Санстефанским уговором (1878), уз подршку Русије, проширила 'свој животни простор', за који ће се (и изван њега) касније борити. Исте године (1878) организована је 'Призренска лига', која је прокламовала непризнату „независност“ Албаније.

У процесу 'сређивања' прилика у централним и јужним деловима Балканског полуострва, а на основама договора великих европских сила, Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговини (1878), а 1908. године и анектирала. Пошто је о оквиру Босне и Херцеговине постојао значајан српски елемент (43,5 укупног становништва), то је изазвало велику затегнутост између две суседне државе и повод за почетак Првог светског рата.

У наставку 'решавања' територијалних проблема 1885. године вођен је српско-бугарски рат, којем су следила два балканска рата. Први балкански рат (1912) отпочео је и водио Савез балканских држава, који су сачињавали: Србија, Црна Гора, Бугарска, Румунија и Грчка ради освајања неослобођених територија. То је био јединствен случај да су се балканске земље ујединиле ради остваривања заједничког циља. Међутим, савез није трајао дуго, јер „савезници“ (појединачно) нису добили оно због чега су ушли у рат – жељене делове територија. Главни проблем је, у ствари, била подела Македоније између Србије, Бугарске и Грчке, због чега је дошло до Другог балканског рата (1913), који је започела Бугарска нападом на Србију и Грчку. Црна Гора се придружила Србији, а касније су узеле учешће Румунија и Турска.

Балкански ратови вођени су првенствено ради освајања и присвајања нових територија. Крајњи резултат био је распарчавање македонске територије, ослобађање и подела нових територија од којих је Грчка добила 55.000 km², Србија 39.000 km², Црна Гора 11.000 km² и Бугарска 21.000 km², док је Албанија добила независност (1912) на територији од 27.000 квадратних километара. Други балкански рат својим исходом још више је заоштрио односе између земаља јужног Балкана, нарочито између Србије и Бугарске и Бугарске и Грчке.

Први светски рат – велике геополитичке промене на Балкану

Први светски рат отпочет је и, у суштини, завршен на Балкану. Поред огромних људских жртава и материјалних разарања (на Балкану – највише Србија, а мањим делом Црна Гора), спроведене су велике геополитичке промене (прво – у распаду Аустроугарске империје, и друго – у стварању нове државе Јужних Словена – Југославије). Све је то имало огромне последице на даљи развој Балкана и његову непосредну околину.

Идеје о стварању нове државе Јужних Словена имају веома дугу историју, али су значајно ојачане и претворене у конкретне акције за време Првог светског рата. Потичале су углавном из Хрватске, али су имале присталица у Србији, мање у Словенији. Њихови промотери имали су посебне, међусобно различите, чак супротстављене разлоге и циљеве, због чега није потврђена њена трајност и перспективност.

На путу изградње нове државе Јужних Словена испоставиле су се две важне препреке: обликовање територије утврђивањем граница са суседним земљама и друго, разлике у гледиштима о будућем друштвено-политичком уређењу државе.

У решавању првог проблема, нова држава није успела да обједини све територије које су услед демографских структура и историјске прошлости требале да припадну Југославији, односно Хрватској и Словенији – Истра, Ријека, Задар и седам кварнерских острва, као и Коруска, Трст и његово залеђе. То је изазвало незадовољство хрватских и словеначких вођа, јер су сматрали да југословенска влада у вези с тим питањем није уложила довољно напора.

У конституисању државе Јужних Словена појавила су се два супротстављена гледишта: *унитаризам*, који су заступали српски политичари и *федерализам*, на којем су посебно инсистирали Хрвати. Превладао је први концепт, што је изазвало велико незадовољство хрватских вођа и оштре супротности између „униониста“ и „федералиста“. Убиство Стјепана Радића, вође Хрватске сељачке стране, и убиство и рањавање још четворице хрватских представника, у парламенту (1928), и атентат на краља Александра (1934) довело је до још већег раскола између Срба и Хрвата, који није могао бити ублажен ни проглашењем Бановине Хрватске (1939) са значајним степеном аутономности.

Проглашењем државе Срба, Хрвата и Словенаца, Македонцима и Црногорцима није призната националност. Српски владајући кругови су сматрали да су Македонија и Црна Гора старе српске државе и покушали су да Македонцима наметну српски национални идентитет; Македонију и Косово и Метохију сматрали су 'старом Србијом', а Црногорце аутохтоним Србима. То је водило незадовољству према Србији и Југославији и нетрпељивости према Србима нарочито међу косовским Албанцима и Македонцима.

Други светски рат: распад Прве Југославије и стварање Друге Југославије

Ослабљена међунационалним трвењима Краљевина Југославија није била војно способна да се снажније супротстави непријатељу. Капитулирала је 17. априла 1941. године, десет дана од почетка напада. Земља је распарчана и подељена међу окупаторима: Немцима, Италијанима и Бугарима. Хрватска је 10. априла, пре капитулације прогласила Независну Државу Хрватску (НДХ), на челу са Анте Павелићем и његовим присталицама – усташама. Одмах је отпочео прогон и етничко чишћење Срба са територија које су припале НДХ (укључујући Босну и Херцеговину и Срем), по принципу: једну трећину поклати, једну трећину протерати и једну трећину покрстити.¹⁸ Да би опстали Срби су се склањали у шуме и прикључивали партизанима и/или четницима.

Релативно кратко време после окупације, у Србији су формирана два покрета отпора: четнички под руководством пуковника Драгослава-Драже Михаиловића и партизански под руководством Јосипа Броза Тита. Заједничком борбом ослободили су значајан део централне и западне Србије и на ослобођеној територији формирали прву републику у окупираној Европи – Ужичку републику. Немци су одговорили оштрим репресалијама. Званично су заузели и у пракси спроводили став: за једног убијеног Немца убити сто Срба, а за једног рањеног Немца десет Срба. Да би избегао даљи погром Срба и због идеолошког неслагања са Титом, Дража је одустао од оружане борбе и са својим четницима повукао се у планине чекајући 'повољније услове'. Партизани су, наставили борбе у Босни и Херцеговини и у Хрватској, претежно у деловима настањеним Србима. У даљем развоју догађаја, партизански, односно Народноослободилачки покрет систематски је јачао и стицао међународну афирмацију, захваљујући, поред осталог, доброј организацији и дисциплини јединица, вештом командовању и руковођењу у борби, добро организованом и спровођеном политичко-пропагандној активности према јединицама, народу и савезницима.

После остварене победе и промовисања нове југословенске државе њено руководство снажно је наглашавало њен федеративни карактер и републикански облик уређења, као и изградњу *братства и јединства*, као базичног елемента за миран друштвено-политички развој. Федерални систем републиканског облика, заснован на националној подели, требало је да задовољи захтеве националних политичких и интелектуалних елита, али се показало да то није био случај. Једни су сматрали да су републичком поделом били оштећени (Срби), а други (Хрвати и Словенци, којима су се при-

¹⁸ Од 350.000 до 450.000 Срба је побијено укључујући и оне у злогласном јасеновачком логору (Енциклопедија Британика, 2005).

дружили и косовско-метохијски Албанци) да нису добили довољно самосталности нити могућност испољавања националног идентитета. Концепт *братство и јединство* широке народне масе су добро примиле и поштовале – што је потврђено са око 400.000 мешовитих бракова склопљених у четрдесет пет година и око два милиона југословенски опредељених грађана.

Страни посматрачи су запажали крхкост југословенског федерализма и у својим коментарима често су истицали да су Тито и Армија главни 'кохезиони' фактор постојања вишенационалне Југославије. Такве процене, међутим, нису се заснивале на реалностима, јер главни 'кохезиони' фактор југословенске заједнице била је јака Јужна групација Совјетске армије у Мађарској, на домаку југословенске границе, увек спремна да пређе у напад у случају нереда у Југославији¹⁹. То су руководиоци сепаратистичких република знали, а и Тито их је на то упозоравао, па су одустајали од радикалних захтева. У вези с тим, Југославија је опстајала све дотле док је постојао Совјетски Савез и снажна Јужна групација Совјетске армије у Мађарској. Пуцање темеља совјетске заједнице, распад Варшавског уговора и повлачење Јужне групације совјетских снага из Мађарске, представљало је губитак главног 'кохезионног' фактора бивше Југославије, која је одмах после тога почела да се распарчава и то уз употребу оружане силе.

Распад Друге Југославије и оружане борбе

Крајем осамдесетих година прошлог века и на самом почетку деведесетих на европском геополитичком и геостратегијском простору настале су веома велике промене. Разбијен је систем биполарне поделе света, распао се Варшавски уговор, као и његова водећа сила – Совјетски Савез. У таквим условима дошло је до распада Југославије (једне од социјалистичких и несврстаних земаља са подручја Балкана). За неке (иностране) факторе то је било неочекивано, за друге очекивано.

Југославија је, за разлику од других европских социјалистичких земаља, за време Хладног рата остварила извесне предности које су јој могле олакшати улаз у породицу демократских евроатлантских земаља, као и лакши „прелаз“ од система централног планирања и управљања привредом на тржишну привреду. Кроз систем радничког самоуправљања и заступништва у страним земљама, она је била изградила солидан корпус искусних менаџера што јој је олакшавало бржи и безболнији прелаз на тржишну привреду засновану на приватном власништву.

¹⁹ Јужна групација Совјетске армије, према усвојеном плану, дејствовала би на два основна стратегијска правца: 'Панонским' према Београду и тзв. 'Љубљанским вратима према долини реке По (Италија), на том другом правцу уз употребу тактичког нуклеарног оружја.

Југославија је имала развијене политичке и економске односе не само са западноевропским и америчким земљама, него и земљама 'Трећег света'. У вези с тим, Југославији су била 'отворена врата' за улазак у евроатлантске интеграционе процесе, укључујући НАТО и Европску заједницу. Она је могла да буде лидер европским социјалистичким земљама на путу ка Европи и њеним мултинационалним институцијама. Југославија, међутим, ту шансу није искористила. Већина републичких руководстава желела је да искористи 'повољне' услове за остваривање вековима развијаних тежњи да остваре своју пуну независност, чак и по цену оружаних сукоба.

Узроци распада Друге Југославије и њени циљев

Узроци оружаних сукоба (од 1991. до 2001. године), били су различити, а најважнији су били међунационална и међуверска неслога, коју су продубљивале политичке и интелектуалне елите појединих република. Циљеви већине републичких руководстава били су, у суштини, исти – издвајање из СФРЈ и остварење пуне националне и државне независности. У том смислу најјаснији су били Хрвати, које су најпре подржали, а касније преузели и водећу улогу, Словенци, којима су се придружили и босански муслимани.

Словеначко руководство (чија република је у време СФРЈ била најразвијенија) у тежњи за независношћу, било је мотивисано првенствено економским циљевима и интересима, док је код хрватског руководства, жеља за независношћу имала дубоке корене. Десет векова Хрватска није имала своју независност, па је њено руководство сматрало да је дошао прави тренутак да се то оствари. Босна и Херцеговина као мултинационална и мултиконфесионална заједница, сматрана је снажним кохезивним фактором југословенске заједнице. Али то није сматрало и њено муслиманско руководство на челу са Алијом Изетбеговић, који је у својој 'Исламској декларацији' изнео, поред осталог, да муслимани и хришћани не могу да живе заједно, а касније (1991) изјавно 'да Босна жели да оствари независност чак и по цену рата'.

Руководство Републике Србије на челу са Слободаном Милошевићем заступало је супротну идеју – очување Југославије, такође, чак и по цену рата. Лансирало је тезу 'да сви Срби треба да живе у једној држави', било то Југославија или Велика Србија.

Руководства Републике Македоније, касније, и Црне Горе руковођена "успесима" словеначког, хрватског и бошњачког руководства, остварила су такође независност тих држава, али без оружане борбе.

Размере оружаних сукоба

Оружане борбе отпочеле су у лето 1991. године у деловима Републике Хрватске насељеним претежно (или у значајној мери) Србима – Книнска крајина, Западна и Источна Славонија. Борбе на „периферији“ пренете су у унутрашњост Хрватске, али углавном у виду блокирања и напада на касарне и колоне јединица ЈНА у повлачењу, без већих и трајнијих окршаја. Оружане борбе у Хрватској окончане су офанзивама хрватске војске „Огањ“ и „Олуја“ изведеним у лето 1995. године, уз политичку подршку и оперативну помоћ америчких војних стручњака.

Оружани сукоби у Словенији трајали су око десет дана. Изазвани су нападом на колону јединица ЈНА у њеном кретању ка државној граници Југославије са Аустријом и Италијом те блокирањем касарни и других објеката ЈНА, којима је, по налогу органа цивилних власти, прекинуто снабдевање струјом, водом и другим животним намирницама – што је водило мањим сукобима и изгредима.

Оружани сукоби у Босни и Херцеговини били су веома „прљави“ и комплексни. На релативно малом простору сукобиле су се три нације и три вере, уз посредно и/или непосредно ангажовање снага суседних земаља и међународних снага.

По моделу из Словеније и Хрватске, јединице ЈНА су изложене блокади и нападима снага које је организовала странка Демократске акције Алије Изетбеговића. Колона ЈНА у повлачењу из Сарајева (3. март 1992), нападнута је из заседе од муслиманских војних формација, а исто се догодило и у повлачењу јединица ЈНА преко Тузле (16. мај 1992). После тих (и других) догађаја борбе су се распламсале на читавој територији БиХ, које су трајале више од три године.

Међународне снаге присутне на бојиштима (*UNPROFOR* у Хрватској, *KFOR* у БиХ) нису оправдале своју улогу. Оне нису успеле да раздвоје зарађене стране, да спрече блокаду и гранатирање Сарајева, масовни покољ цивила у Сребрници, оснивање и држање логора и друго.

Оружане борбе у БиХ карактеристичне су и по томе што су у њима, сем снага УН и НАТО, на разне начине биле ангажоване многе земље и организације. Зарађене стране су добијале инострану материјалну помоћ и помоћ у људству. Војску РС, на пример, помагала је СР Југославија (углавном Србија) слањем помоћи у наоружању, командном кадру, добровољцима организованим од појединих партија, чији су припадници били мотивисани више материјално, него 'патриотским' разлозима. Хрватска је подржала формирање јединица 'Хрватског већа одбране' у БиХ, а неко време је ангажовала и своје оперативне јединице у борби против босанских муслимана. Војска босанских муслимана добијала је материјалну помоћ од земаља са Блиског истока богатих нафтом, као и помоћ у људству које је организовано у посебне јединице муџахедина.

Савезна Република Југославија (Србија и Црна Гора), до пред крај десете декаде 20. века непосредно није била захваћена ратом, али је посредно у њему учествовала (помоћ Србима преко Дрине и подршка снагама помених крајина). Средином 1998. године у делу њене територије (Косову и Метохији) косовски Албанци су интензивирали борбу за независност, коју су дуго време систематски припремали. Имали су подршку Албаније на чијој територији су се обучавали и снабдели великим количинама наоружања, а војно организовање косовских Албанаца помогле су и специјалне службе страних земаља (САД и Немачке).

Савезна Република Југославија је реаговала упућивањем на Косово додатних снага милиције и регуларне армије, као и специјално обучених јединица. У покушајима гушења побуне Албанаца борбе су се распламсале, при чему су стране силе оптужиле СР Југославију за „прекомерну употребу силе“ и за намеру да подручје Космета 'очисти' од Албанаца. Стране силе су ту ситуацију искористиле као повод за предузимање ваздухопловне кампање НАТО против СР Југославије, која је трајала седамдесет осам дана и нанела огромна разарања и значајне људске губитке. Главни циљ бомбардовања био је свргавање Милошевића с власти, применом стратегије посредног наступања, а резултат – губљење контроле над својом јужном покрајином.

Док су се ратна дејства 'спуштала' од северозапада према југу, Македонија је остала поштеђена. Међутим, после бомбардовања СР Југославије и стављања Космета под протекторат УН, у Западној Македонији су у лето 2001. настали сукоби између Македонаца и македонских Албанаца. Проблем је решен посредовањем међународне заједнице и постизањем тзв. Охридског споразума (*The Ohrid Framework Agreement of August 2001*), којим су повећана права Албанцима и који се даље одржава.

У лето 2006. године, Црна Гора се, после спроведеног референдума, издвојила из СР Југославије – и постала самостална држава.

Неизбежност оружаног сукоба?

У одговору на питање да ли су оружани сукоби у процесу растурања Друге Југославије били неизбежни, сваки разумни човек и истраживач највероватније би рекао – НЕ. При томе, сигурно би се позвао на случајеве Совјетског Савеза и Чехословачке, нарочито Чехословачке, јер се распад Совјетског Савеза није догодио мирним путем и сукоби се настављају. Подела Чехословачке територије, међутим, била је између два „брата“, сличног порекла и исте цивилизације. Код поделе Југославије било је много више претендената, различитог историјског развоја, цивилизацијског и другог наслеђа. Поред тога, мирољубив разлаз тешко би се могао очекивати на

челу са Слободаном Милошевићем, Србином, православцем, са његовим тврдим ставовима, националистичким и експанзионистичким приступом; Фрањом Туђманом, Хрватом, католиком, окорелим националистом, који је довео из иностранства екстремне хрватске националисте, који су за време Хладног рата били вође усташких формација и организатори терористичких акција подржаних од неких западних земаља²⁰ и поставио их на високе државне положаје и Алијом Изетбеговићем, Бошњакком, муслиманом са својим исламским фундаментализмом. За тако нешто били су потребни веома умни и храбри лидери (или лидерство), али такви нису постојали или нису могли доћи до изражаја, јер су их екстремисти уклонили или потиснули.

С једне стране, руководства наведених република проценила су да је настала јединствена прилика (распад Варшавског уговора и његовог водећег лидера, колапс социјализма, као друштвеног система, којем је и Југославија припадала, губитак улоге Југославије као вође Покрета несврстаних и тампон зоне између двају блокова) за остваривање њихових циљева, у чему их је и тзв. међународна заједница подржавала. С друге стране, Милошевић и његови следбеници, нису могли или нису желели да схвате и прихвате да су Хрватска и Словенија желеле да по сваку цену остваре свој међународно признат национални идентитет и државни суверенитет и да, сходно тим догађајима, дефинишу и спроводе своју активну политику усмерену на обезбеђење што повољнијег положаја српског народа у новим државама.

Карактер оружаних сукоба и њихове врсте

Данас се много дискутује о карактеру оружаних сукоба и врсти ратова вођених на територији бивше Југославије, током деведесетих године прошлог века. Теоретичари и политичари означавају га као грађански, међуетнички, међуверски, братоубилачки, сецесионистички, освајачки, одбрамбени и друго. Једним именом може да се означи и као Трећи балкански рат, који је био нерегуларан, неконвенционалан, некласичан – потпуно различит од претходна два балканска рата. У сваком подручју, односно републици и јужној српској покрајини, међутим, готово суштински се разликовао, пре свега, у погледу начина вођења, па је отуда постојало више врста ратова.

Оружане сукобе у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и на Космету карактерише сепаратизам, јер је главни циљ њихових руководства био издвајање из југословенске заједнице. Актуелна руководства Словеније и Хрватске, међутим, у својим јавним наступима често истичу да је њихов

²⁰ Екстремна хрватска емиграција у свом деловању истицала је свој антикомунистички карактер, па отуда добијала подршку земаља-домаћина, мада (можда још снажније) имала и антисрпско обележје.

рат био одбрамбени, с нагласком да су агресори били ЈНА и Србија. Наравно да такве тврдње (нарочито у Словенији, где практично и није било рата) не одговарају стварности, али оне се користе у политичке сврхе и јачање властитог патриотизма, што има за последицу подстицање међунационалне мржње и нетрпељивости. У Хрватској, где је дошло до сукоба између мањинских хрватских Срба и већинских Хрвата дошло је до непосредног сукоба, који се може окарактерисати као међуетнички, са примесима међурелигијског сукоба.²¹

Босна и Херцеговина је посебан случај. У питању су три етничке групе и три конфесионалне у међусобним сукобима. Хантингтон сматра да је то био првенствено међурелигијски рат: „У Босни, муслимани су водили крвав и катастрофалан рат са православним Србима, а ангажовали су се и у насиљу са католичким Хрватима“.²² У БиХ оружани сукоб утолико више је био међуconfесионалан, јер су се најжешће борбе водиле између православних Срба и босанских муслимана, који (ови последњи) све донедавно нису имали посебно национално обележје.

Оружани сукоби на Космету имали су међунационални и међуверски карактер. Вођени су између православних Срба и претежно муслиманских Албанаца, који су борбу за осамостаљење водили најпре терористичким акцијама, а затим средствима и методима герилског ратовања.

У оружаним борбама у Хрватској, БиХ и на Космету снажно је био присутан међународни фактор путем моралне подршке, материјалне помоћи и учешћа у људству. Савезна Република Југославија помагала је материјално и у људству Србе у Хрватској и у БиХ, а Хрватска – Хрвате у БиХ. Борбу за формирање исламске државе у Европи морално су подржале и материјално помагале бројне муслиманске земље што је довело до формирања и посебне муџахединске јединице. У Албанији је био полигон за обуку јединица Косовске ослободилачке армије (*Kosovo Liberation Army – KLA*), којој су се придружили бројни Албанци из дијаспоре. Обуку јединица *KLA* организовали су амерички и немачки специјалисти.

Ваздухопловна кампања НАТО против СР Југославије (углавном Србије)²³ представљала је отворену агресију мултинационалних снага против

²¹ Познати амерички геополитичар Семјуел Хантингтон написао је: „Ова два народа живе-ла су релативно мирно све до покоља Срба од стране хрватских усташа у време Другог светског рата“ (Huntington, P. Samuel: *The CLASH OF CIVILIZATION – Remaking of World Order*, A Touchstone Book, 1997, p. 261). Хантингтон сматра: „Овде и на другим местима политика је узрок раздора. Крах Аустроугарске и руске империје на крају Првог светског рата, стимулисао је етничке и цивилизацијске сукобе између наследница земаља и народа“.

²² Huntington, S.: *Исто*, p. 260.

²³ У штампи западних земаља агресија на СР Југославију најчешће се своди и објашњава као „рат у Србији“ или још уже „рат на Косову“, вероватно како би се умањиле размере и интензитет те „кампање“.

једне независне државе, чланице УН, с циљем да посредним путем сруши „неподобну“ (*rogue*) владу у Београду. Агресор није дао шансу нападнутој земљи да се брани, јер у борбу није увео копнене снаге, а ударе из ваздуха спроводио је лансирањем оружја која су била изван домета одбрамбених средстава жртве агресије. То је био асиметричан рат у којем је нападач користио средства најсавременијих војних технологија и тестирао концепције предвиђене за будуће сличне ратове.

Геополитичке, социјалне и економске последице сукоба

Оружани сукоби на просторима бивше Југославије произвели су огромне и далекосежне геополитичке, социјалне и економске последице. На истом простору уместо једне државе створено је шест држава, а на Балкану као целини уместо пет држава – десет независних држава, од којих је највећа Румунија (238.391 km са око двадесет три милиона становника), а најмања Црна Гора (14.000 km и око 600.000 становника. Тако је велика уситњеност држава постала једна од главних карактеристика геополитике Балкана.

Геополитички и безбедносни аспекти

Поборници сецесије (пре свега Словенија и Хрватска), настојали су да створе своје националне државе, а тиме – према њиховом схватању требало је да се избегну нови етнички и други унутрашњи сукоби. Међутим, ниједна нова држава није створена по принципу „држава-нација“; свака од њих, са изузетком Словеније, и даље је мултинационална и мултиконфесионална.

Босна и Херцеговина је у правом смислу вишенационална, вишекултурална и вишеконфесионална заједница. Сачињавају је Бошњаци/муслимани (39%), православни Срби (38%) и католички Хрвати (19%). Црна Гора (претежно православна) као и БиХ, јесте мултинационална и мултиверска заједница. Припадници њених националних мањина су: Срби, Бошњаци, Албанци, Хрвати и други. Хрватска и после великог егзодуса Срба из Хрватске 1995, и даље има значајну српску заједницу (око 350.000), а такође италијанску и бошњачку мањину. Македонија (БЈР) практично је постала двоетничка и двоконфесионална заједница. Поред словенских Македонаца (око 64%, православне вере), у Македонији живи и око 460.000 Албанаца (македонски Албанци тврде да их је 800.000) или 22% од укупног броја становника. Словенија је национално најхомогенија, док је Србија такође мул-

тинационална и мултиконфесионална заједница. Највећу националну 'мањину' у Србији представљали су Албанци на Косову и у јужној Србији (близу 2.000.000 људи), затим Мађари. (око 300.000) и у мањој мери Бошњаци, Хрвати, Румуни и други.

И остале балканске земље имају велике националне мањине. Албанија је (национално, мада не и конфесионално) прилично хомогена. Око 95 одсто су Албанци, 60 одсто муслимани и 20 одсто православци и католици. Бугарска има бројну турску (око 900.000) и македонску (коју не признаје) националну мањину, док на територији Румуније (претежно православној) живи око два милиона католичких Мађара. Грчка званично не признаје националне „мањине“, већ само верске. У Грчкој се налази приличан број Албанаца, Турака и других. Мултинационалност и мултиконфесионалност јесте једна од важних карактеристика уситњених балканских држава – што садржи не само геополитичке, него и крупне безбедносне аспекте.

Социјалне и демографске последице

Десетогодишње ратовање на територији „Друге Југославије“ донело је огромне социјалне последице, мада се тачан број погинулих, несталих, рањених, расељених никада неће знати, јер балканским народима статистика није јача страна. Рачуна се, међутим, да је током тог ратовања погинуло више од 100.000 људи²⁴, 34.372 лица су пријављена Међународном црвеном крсту као нестали, а 15.655 лица се и даље сматрају несталима²⁵. Претпоставља се да је два пута више рањених, него погинулих, а око три и по милиона људи је протерано са својих огњишта, привремено или стално расељено. У вези с тим, око 300.000 људи (претежно младих), током рата је емигрирало без изгледа да се врате у своје домове²⁶. Због ангажовања у војним операцијама и због ратних тешкоћа успорен је прираштај становништва, а спроведена су велика „унутрашња“ (унутар Балкана) померања народа тако да је сада значајно измењен број становништва у региону уопште, и њихова структура, и у већем броју балканских земаља појединачно (табела 1).

²⁴ У проценама које се често лансирају у иностраној штампи помињу се бројке од 200.000 до 300.000 погинулих (Хантингтон, на пример, говори око 60.000 погинулих у Хрватској и 200.000 у БиХ) што су вероватно преувеличане бројке. И бивша република, сада државна руководства често лицитирају са погинулим лицима (увећавају властите, а занемарују погинуле који нису њени).

²⁵ *Политика*, Београд, од 31. августа 2009.

²⁶ Велико исељавање народа из других балканских земаља, пре свега из Бугарске и Румуније, настало је после њиховог уласка у Европску унију.

Табела 1 – Кретање становника балканских земаља

З Е М Љ А	Становника (000) 1990.	(000) 2007.	Индекс (%) 2007.:1990.	Миграција	
				Емиграција	Имиграција
Албанија	3.251	3.190	98,1	860	83
Босна и Херцеговина	4.424	3.930	88,8	1.472	41
Грчка	10.130	11.150	110,1	1.218	97
Хрватска	4.778	4.450	93,1	726	661
БЈР Македонија	1.861	2.040	109,6	371	121
Бугарска	8.894	7.640	85,9	937	104
Румунија	22.866	21.440	93,8	1.244	133
Словенија	1.991	2.000	100,4	134	127
Србија и Црна Гора	9.931	9.860	99,3	2.298	512
СВЕГА	68.136	65.700	96,4	9.215	1.879

Извор: За кретање становништва, *IMF International Population Statistics, Washington, D.C, 2008*;

За миграцију становништва: *UNDP – Population Division Data, Washington, D.C, 2008*.

Из наведеног прегледа може да се види да је број становника десет балканских земаља, од 1990. до 2007. године, смањен за два и по милиона. Међутим, изненађују подаци о миграцији унутар Балкана и изван њега, који показују да је више од једанаест милиона људи променило државу порекла, с тим што је скоро пет пута више емигрирало, него имигрирало. Узрочници ових појава, додуше, нису само оружани сукоби вођени на територији бивше Југославије; они су такође економске и друге природе. Али када су у питању Србија и Црна Гора, БиХ и Хрватска онда су управо оружани сукоби били доминантан узрок.

Заостајање у економском развоју

Оружани сукоби су оставили драматичне последице и на економском пољу. Због оружаних сукоба и пратећих појава, укључујући међународне санкције наметнуте СР Југославији, а које су економске последице преносиле и изван граница ратишта,²⁷ и неспретно спровођене економске транзиције, већини балканских земаља требало је око петнаест година да достигну ниво економског

²⁷ У једној анализи Економске комисије УН за Европу, констатује се да су „негативни ефекти санкција УН наметнути Југославији утицали на економије неких земаља региона – Албаније, Бугарске, Румуније и БЈР Македоније (United Nations Economic Commission for Europe, „Post War Reconstctin and Develkopment in South East Europe“, Geneva, 1999).

развоја, мерен бруто друштвеним производом (БДП), који су имале пре почетка распада Југославије, при чему је у првој половини деведесетих година прошлог века пад БДП био и испод педесет процената.²⁸ Тако се данас 80 одсто балканских земаља практично сврстава у групу неразвијених земаља или земаља у развоју. Само су две балканске земље (Грчка и Словенија) изашле из те групе и укључиле су се у високо развијене земље. Њих покушава да следи Хрватска, која је прешла критичну тачку од 10.000 америчких долара БДП по становнику, али је и она заустављена у развоју због настале велике економске кризе и велике задужености према иностранству (табела 2).

Табела 2 – Показатељи економског развоја балканских земаља

З Е М Л Ј А	Површина (000 km ²)	Б Д П		Спољни дуг	
		Милијард. US\$	US\$ по станов.	Милиона US\$	(% од ДБП)
1	2	3	4	5	6
Албанија	28,8	10,6	3.323	2.340	22,1
Босна и Херцеговина	51,2	15,1	3.940	5.669	39,5
Бугарска	110,0	39,5	5.175	20.925	52,9
Црна Гора	14,0	3,6	5.928	924	25,7
Грчка	132,0	360,0	32.143		
Хрватска	56,5	51,3	11.544	37.480	73,1
БЈР Македонија	25,7	7,6	3.726	2.661	35,0
Румунија	238,4	166,0	7.703	55.114	33,2
Словенија	20,3	45,5	22.523	51.000	65,9
Србија	88,4	41,6	5.530	13.831	33,2

Извор: за колоне 2,3 и 4, *World Bank Data Book, Washington, D.C. 2008*;
за колону 5 *The World Bank data Book on External Debt 2008*,
Washington, D.C, 2008.

Интензивираан раст БДП започет средином прве декаде 21. века значајно је успорен, у неким земљама и заустављен, дејством негативних ефеката глобалне финансијске и економске кризе, која узрокује додатне тешкоће, укључујући повећање незапослености и задужености у иностранству,²⁹ смањење страних ди-

²⁸ Према истом извору, већ у 1993. години пад БДП у СРЈ био је свега 40 одсто БДП из 1989, Хрватске 60 одсто, БЈР Македоније 68 одсто итд, док је БДП свих земаља Југоисточне Европе у 1998. био свега 80 одсто БДП из 1989. године.

²⁹ У колони 5, табеле 2, приказани су износи које поједине државе дугују иностранству (државни дугови). Међутим, сем задуживања појединих држава, задуживале су се (и задужују) и њихове привредне организације. Тако су стварни дугови балканских земаља према иностранству знатно већи од приказаних. Целокупни спољни дуг Србије, на пример, достигао је износ од око двадесет две милијарде, Хрватске четрдесет пет милијарди, Бугарске тридесет пет милијарди, Словеније преко педесет милијарди и тако даље.

ректних инвестиција и друго. Све то погодује привредном и другом криминалу, корупцији и другим негативним економским и друштвеним појавама.

Неповољно економско и друштвено стање, као и стање у међунационалним и међудржавним односима узрок је наставка претњи од унутрашњих немира, као и мира и безбедности у региону.

Потенцијалне претње миру и стабилности на Балкану

Многи политички и војни експерти процењују да у садашњим условима и у скорој будућности не постоји опасност од великог рата типа Првог светског рата или Другог светског рата или рата за који су се припремале суперсиле и блокови у другој половини 20. века. Међутим, ствари се данас (у информатичком добу), веома брзо, често и неочекивано мењају. Однос снага у свету се мења и центар моћи се преноси са једног краја света на други. Тај 'пренос' спроводи се и преко Балкана, који са својим геостратегијским положајем, потенцијално, може да буде угрожен.

У садашњим условима, међутим, највећа опасност по мир и безбедност Балкана долази од самих балканских држава и народа. Однедавно, Балкан је геополитички и геостратегијски подељен на два дела: Источни и Западни. Земље Источног (централног, југоисточног, северозападног) Балкана интегрисане су у евроатлантске институције, а Земље Западног Балкана изван су тих институција, мада су објективно под њиховом контролом. Управо на том делу Балкана вођени су сецесионистички, међунационални и међуконфесионални ратови – десет година, због чега су међунационална мржња и међуверска нетолеранција продубљени.

Неуралгичне тачке на Балкану

На Балкану постоје бројне неуралгичне тачке узроковане неповољним развојем међунационалних односа и територијалним спорењем. Проблеми се повремено јавно манифестују, али у већини случајева, не у виду претњи и неким озбиљнијим сукобљавањима. Потенцијална опасност, међутим, сагледавана на основу акутних и актуелних проблема, никада не сме бити занемарена, а узрока за такву опасност на Балкану има много. Они се налазе првенствено у унутрашњој националној, социјалној и верској структури, међуетничкој нетрпељивости и међуконфесионалној нетолеранцији, као и у неповољном развоју односа између држава и народа. С једне стране, Словенија као

најстабилнија и најперспективнија балканска држава, спори се са Хрватском око поделе територијалних вода у Јадранском мору и нерешених неких граничних питања. С друге стране, у Италији се повремено јављају 'подсећања' да су Словеначко приморје и северозападни делови Словеније до краја Другог светског рата припадала Италији и да би они требало да јој се врате.

Национална и територијална питања у Хрватској су много сложенија. Познате су хрватске претензије према делу БиХ који је насељен претежно Хрватима, а – као и у случају Словеније, у италијанским средствима јавног информисања повремено се истиче да су Истра, Ријека, Задар и острва у Кварнерском заливу пре Другог светског рата припадали Италији и да би они требало да јој се врате. Односи између Хрвата и Срба никада нису били нарочито добри, а после „Трећег“ балканског рата још су више заоштрени. Неопходни су велики напори да се проблеми превазиђу и избегну нова заоштравања.

Питање Трансилваније озбиљан је камен спотицања у односима између Румуније и Мађарске, а стоји пригушено питање и Молдавије, која је некада била саставни део Румуније. Бугарска има велику турску мањину, која се 'наслања' на границу са Турском, што јој даје подстрек у захтевима да се прикључи Турској. Однос Бугара према македонском питању може такође да доведе до озбиљнијих проблема. Словенски Македонци, наиме, разделени су у три Македоније: Вардарску (садашња БЈРМ), Пиринску (део западне Бугарске) и Егејску (део северне Грчке). Са свих страна се јављају настојања да се те три Македоније споје у једну, али са различитим циљевима и намерама. Бугари би, наиме, желели да присвоје друге две, а то би желела и Грчка, као и Скопска Македонија. Међунационални односи у БЈРМ су, у основи, задовољавајући захваљујући поштовању одредаба Охридског споразума из 2001. године. Међутим, и даље је присутна потенцијална опасност од одступања од тих одредаба. Акутни су и односи између Грчке и Турске (Кипар, Егејско море, Измир), али се они држе под контролом НАТО.

Наведене осетљиве тачке не прете прерастању у озбиљније сукобе и насиља, али потенцијално, неке од њих могу да се активирају и да угрозе мир и безбедност у региону. Међутим, озбиљну претњу миру и безбедности на Западном Балкану представљају две посебно осетљиве, неуралгичне тачке: Косово и Метохија (Космет) и Босна и Херцеговина (БиХ).

Догађаји у новије време на Космету и око њега: оружане борбе, војна интервенција НАТО, а нарочито једнострано прокламована независност Космета од косовских Албанаца, отворили су нову страницу у историји региона. На обавест о независности Косова (15 одсто територије Србије) која је 'колевка српске духовности (српски Јерусалим), културе и државности Србије', Срби су сложено (све партије у Парламенту) реаговали: „Косово је српско и српско ће бити“. Актуелно српско руководство интензивирало је дипломатску активност с циљем да се прокламована независност Косова од-

луком Уједињених нација поништи. Косовским Албанцима понуђен је највиши степен аутономије у којој би они остварили сва своја политичка, економска, културна, национална и друга права,³⁰ али они то не прихватају и, уз подршку утицајних страних фактора, инсистирају само на пуној независности. Тако оштра супротстављеност две стране садржи у себи прикривену и веома озбиљну претњу миру и безбедности у региону, која у измењеним међународним условима може да буде и реална.

Међутим, када је реч о Косову, његовој будућности, миру и стабилности у југозападном делу Балкана не може се заобићи Албанија. Чињеница је, наиме, да једна половина Албанаца живи изван Албаније: на Космету и југу Србије, западној БЈРМ, јужном делу Црне Горе и северозападном делу Грчке. У измењеним међународним и регионалним условима, Албанци са Косова и јужне Србије, Западне Македоније и јужне Црне Горе могу поставити питање уједињења,³¹ нарочито ако за то добију сигнал неке утицајне стране силе.

Босна и Херцеговина функционише према одредбама Дејтонског споразума (*Dayton accords*), од новембра 1995. године, са извесним модификацијама тих одредби.

Структура власти и управе на државном нивоу веома је компликована, па се постављају питања која иду ка тражењу нових решења. Из тих решења искрсле су две концепције: централистичка и конфедералистичка. Прву заступају првенствено Бошњаци, а другу Срби уз притајену подршку Хрвата. У ставовима Срба и Хрвата присутна је жеља да се постепено удаљавају од Сарајева и приближавају или, у крајњем, прикључе матичним земљама – Србији, односно Хрватској. Радикални захтеви у једном и у другом смеру могу да имају озбиљне последице за даљи развој догађаја у земљи и у централном делу Балкана.

Друга балканизација Балкана?

Према неким гледиштима, завршетком оружаних сукоба и једностраним проглашењем независности Косова, завршен је процес Друге балканизације региона (Прва балканизација је била после ослобађања од турске окупације). Међутим, проблеми односа између етничких и верских група и између нових држава нису решени. Међуетничка нетрпељивост и неповољни верски и међуетнички односи настављају се, а у неким случајевима или субрегионима и погоршани су. Затегнути су и односи између појединих држава,

³⁰ У тим оквирима Албанци би више од 90% ингеренција управе имали у својим рукама – имали би, наиме, законодавну, извршну и судску власт, право на одређене везе са међународним субјектима, као што су Европска унија, регионалне организације, међународне финансијске институције и друго.

³¹ Недавни захтев албанског премијера Сали Берише за „јединство“ свих Албанаца може да се тумачи као први корак у том правцу.

тако да упаљач постављен у *европско буре барута* није деактивиран. У даљем развоју догађаја могуће су разне опције, па и покушаји стварања нових државних субјеката, који би тешко могли да се остваре без нових сукоба.

Ништа мање није опасна и тежња, која се јавља код појединих држава и њихових владајућих и/или опозиционих руководства за промену садашњих међудржавних граница. Границе између новостворених држава, бивших југословенских република, наиме, нису повучене по неким националним или верским линијама, стога ниједна од тих држава (чак ни Словенија) тиме није задовољна. Исти је случај и са другим балканским државама, као и са Мађарском, која има свој бројни етникум у Румунији, Србији и Словачкој. Акутан проблем остаје стварање националних држава, тј. укључивање властитих народа, туђих националних мањина у властите државне границе. То је нарочито критично за земље чије се велике националне мањине „ослањају“ на границе „матичних држава“, као што су албанска национална мањина у Србији (Косово) и у западној Македонији; мађарска у северној Србији; турска у источној Бугарској, мађарска у северозападној Румунији; хрватска у северозападној и српска у североисточној Босни и Херцеговина и тако даље. Претња по мир и стабилност на Балкану, према томе, није само од могуће даље балканизације, него и од тежњи за ширењем граница, која би могла да доведе у питање чак и постојање неких држава. Тако о стабилном миру и постојаном развоју Балкана, за сада, тешко је говорити. Биће потребно веома много труда и стрпљења да се то у догледно време оствари.

Закључак

Балкан је веома комплексно и осетљиво подручје. Његову сложеност чини етничка, верска и културна мултиполарност, која се у међусобним односима балканских држава и народа не користи увек као предност, већ често као полуга спотицања, несугласја и сукоба. Његову осетљивост чини његов геостратегијски положај, који привлачи велике силе и велике политике и њихове претензије да створе присуство и утицај на Балкану.

Садашњи балкански народи петнаест векова су градили своју историју и своје међусобне односе, али нису изградили међусобну слогу, толеранцију и суживот у миру и слободи. Разлози су вишеструки: спољни утицаји, велики ратови и окупације, али и њихова међусобна нетрпељивост, ривалитет и мегаломанија. У дугогодишњој и несобичној борби за национални идентитет и државотворност, балкански народи нису створили државе по средњоевропском моделу „држава – нација“ или обрнуто, мада су њихове вође томе снажно тежиле. Питање односа територија – нација било је и остаје камен спотицања у њиховим међусобним односима. Усклађивање тих односа и стварање

нових држава по принципу „нација – држава“ није постигнуто ни у ратовима из деведесетих година прошлог века, када је извршена велика фрагментација и Друга „балканизација“ Балкана. Постоји опасност да се и у наредном периоду наставе борбе за прерасподелу територија и за национално обједињавање. Та опасност утолико је већа што рат из деведесетих година прошлог века формално није завршен. После тог рата, наиме, није потписан неки мировни уговор који би зарађене стране обавезао на одређена понашања. Територијални спорови нису на задовољавајући начин решени, а границе између нових држава нису на задовољавајући начин постављене.

Неповољан тренд геополитичког развоја Балкана не би смео да се настави. Националне политичке и интелектуалне елите морају бити суочене с чињеницом да је већина балканских народа на путу спорог, али како сада изгледа прилично сигурног, ишчезавања са ових простора. Да би се такав тренд зауставио и приступило путу изградње мира и просперитета неопходно је предузети одговарајуће мере, укључујући, промовисање међунационалног и међуверског помирења и толеранције, успостављање и одржавање међудржавне, регионалне и међународне сарадње, убрзање економског развоја и унапређење квалитета живота свих грађана. Инострана помоћ, без условљавања и непристрасности од изузетног је значаја. Таква помоћ треба да буде и обавеза тзв. међународне заједнице пошто она није била без кривице у неповољном развоју догађаја у Другој Југославији.

Очигледно је да се мир у зони Западног Балкана одржава уз присуство страних трупа, притисака и претњи са стране. Међутим, мир који се заснива на сили не може да се сматра као стабилан и трајан мир. У вези с тим, намеће се потреба изналажења начина и стварању услова у којима ће се обезбедити одсуство претње миру и стабилности и без претендента који долази споља. Политичке и интелектуалне елите су започеле и усмеравале рат, на њима је највећа одговорност и за стварање амбијента у којем ће ови напаћени народи на „брдовитом Балкану“ живети ослобођени страха и немаштине.

Већина оних који су започели и усмеравали рат отишла је са сцене, али ни ови који су их заменили не показују добру вољу и не улажу довољно упорности да се неспоразуми између нових држава и њихових народа превазиђу и да се чврстим корацима крене усусрет нових односа заснованих на међусобном уважавању, помирењу и толеранцији.

Литература

1. Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
2. Bardakoglu, Ali: *Religion and Society*, Presidency of Religious Affairs, Ankara, 2006.
3. Horvat, Branko: *Ka Balkanskom Savezu*, „Rad“, Zagreb, 1997.

4. Horvat, Branko: *Towards the Balkan Union*, Institute for Advanced Studies, Zagreb, 1999.
5. Huntington, P.Samuel: *Clash of Civilization – Remaking World Order*, Touchstone Book, N.York, 1997.
6. Lukic, Reneo and Lynch, Allen: *Europe from the Balkans to the Urals – The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union*, SIPRI, Oxford University Press, 1966.
7. Лопандић Душко и Бајић, Војислав: *Србија и Црна Гора на путу ка Европској унији*, (Збирка чланака), Европски покрет, Београд, 2003.
8. Domazet, Tihomir: *Ekonomika – Politika, kako dalje?*, Zagreb, 2007.
9. Сакан, Момчило: *СТУДИЈЕ МИРА – Полемологија и Иренологија*, Независни универзитет Бања Лука, 2008.
10. Јефтић, М.: *Исламизација као фактор албанизације*, САНУ, Београд, 1998.
11. *Relations Between Yugoslavia and Albania*, „Југословенска стварност“, Београд, 1984.
12. „NATO Crimes in Yugoslavia“ – *Documentary evidence*, Vol. I and II, Belgrade, May and July 1999.
13. „The BALKANS IN '07“, *Foreign Policy Papers* – 5, 1998.
14. *Postwar Reconstruction and Development in South-East Europe*, United Nations Economic Commission for Europe, Geneva, 1999.
15. *Национална и глобална безбедност*, Збирка радова, Факултет политичких наука, Београд, 2004.
16. *Building Stability in Weak States: The Western Balkans*, Vienna, April 2002.
17. *ВОЈНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА*, Београд, 1961.
18. *ВОЈНИ ЛЕКСИКОН*, ВИЗ, Београд, 1981.
19. *ENCYCLOPEDIA BRITANICA*, London, 2005.
20. *WEBSTER'S Unified DICTIONARY and Encyclopedia*, New York, 1959.
21. *The COLUMBIA DESK ENCYCLOPEDIA*, The Viking Press, 1960.
22. *SIPRI YEARBOOK 2001*, Oxford University Press, 2001.
23. *THE BALKANS IN EUROPE – Containment of Transformation?*, European Policy Center, Brussels, 2008.
24. *PRECEEDINGS of the Fourth ECPD Internatinal conference on Reconciliation and Tolerance*, ECPD, Belgrade, 2009.
25. Мирковић, Тодор: „Балкан у вртлогу малих и великих ратова“, *Војно дело*, Београд, бр 1, 2006.

Датум пријема чланка: **11. 11. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**